

# НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

*До 50-річчя з дня заснування  
кафедри цивільного процесу*



**Комаров Вячеслав Васильович,**  
*кандидат юридичних наук, професор,  
проректор з навчально-методичної роботи,  
Національний юридичний університет  
імені Ярослава Мудрого,  
Україна, м. Харків  
e-mail: v-komarov@list.ru  
ORCID 0000-0001-7113-1372*

**doi: 10.21564/2414–990x.133.72394**  
**УДК 347.9(4777.54):001.89**

## **КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ**

Історія науки знає чимало прикладів того, що найбільш значущі відкриття та наукові успіхи пов'язані або з видатними науковцями, або ж з науковими школами. Але в останні десятиріччя найвищі наукові досягнення мають ті школи, які розвиваються під впливом своїх лідерів. Тож можна стверджувати, що інституційно наукові школи уособлюють певну модель міжособистісних комунікацій у науковій сфері. Безперечно, про будь-яку наукову школу можна говорити лише за умови наявності у неї суттєвих здобутків у тій чи іншій предметній сфері, зв'язку поколінь через трансляцію професійної культури та ціннісних орієнтацій. Зрештою, наукова школа стає спроможною сприяти розвитку науки шляхом розроблення теорій або наукових концепцій і продукування нових уявлень у галузі науки, соціальної практики, а також утвердження наукових традицій та своєї репутації у науковому середовищі.

Кафедра цивільного процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого була заснована у 1966 р. у результаті реорганізації кафедри цивільного права і цивільного процесу Харківського юридичного інституту. Утворення кафедри дало змогу спеціалізувати викладання та

проведення наукових досліджень у галузі проблем цивільного і господарського судочинства, арбітражного процесу, нотаріату та інших позасудових цивільних юрисдикцій. Це також сприяло удосконаленню підготовки науково-педагогічних кадрів.

На кафедрі в різний час працювали і зробили свій внесок у розвиток науки цивільного процесуального права, започаткувавши «харківську школу процесуалістів», такі вчені, як професор С. Ю. Кац, доценти Л. Я. Носко, М. М. Васильченко, Т. М. Губарь, Ю. М. Чуйков, О. М. Смецька [1]. Створення кафедри співпало з хвилею інтенсивного розвитку науки цивільно-процесуального права другої половини ХХ ст. Так, у той період з'явилися досить вагомі фундаментальні праці про поняття цивільного процесуального права і цивільного процесу (Н. І. Авдеєнко, Н. О. Чечина, М. А. Гурвич, І. А. Жероулис); систему принципів і суб'єктів цивільного процесуального права (Д. Р. Джалилов, М. А. Гурвич, В. Н. Щеглов, П. П. Заворотько, М. А. Вікут, І. М. Ільїнська); судове доказування і докази (О. Ф. Клейман, К. С. Юдельсон, Я. Л. Штутін); права на судовий захист (М. А. Гурвич, А. О. Добровольський); сутність, значення актів правосуддя (М. Г. Авдюков, В. Н. Щеглов, Н. О. Чечина, М. Б. Зейдер); непозовні провадження (Л. Ф. Лесницька, Д. М. Чечот), сутність, значення та види перегляду судових постанов (О. М. Ломоносова, М. Г. Авдюков, П. Я. Трубников); проблеми виконавчого провадження (П. П. Заворотько, С. Ю. Кац).

У перше десятиріччя існування кафедри актуальними виявились такі загальні теоретичні проблеми цивільного процесуального права, як його предмет, метод правового регулювання, конституційне право на судовий захист та деякі інші. Саме ці питання здебільшого і досліджували науковці кафедри.

Проблему предмета цивільного процесуального права розробляли С. Ю. Кац та Л. Я. Носко. Вчені критично оцінили панівну в тогочасній науці цивільного процесуального права концепцію предмета правового регулювання як виключно цивільних процесуальних відносин у сфері цивільного судочинства та правосуддя у цивільних справах. Вони запропонували широку концепцію предмета вказаної галузі права, з-поміж особливостей якої виділяли таке: по-перше, її основу складали охоронні суспільні відносини, адже, як і будь-яка інша галузь права, цивільне процесуальне право регулює суспільні відносини, які, однак, виникають у зв'язку з примусовою формою реалізації норм матеріального права (цивільного, трудового, сімейного та ін.). По-друге, наявність розгалуженої системи органів цивільної юрисдикції, яку складали суди, арбітражі, третейські суди, товариські суди та нотаріат, що здійснювали примусове здійснення суб'єктивних матеріальних прав. По-третє, включали також норми, які встановлювали певні види процесуальних форм, у рамках яких здійснювалося функціонування охоронних суспільних відносин. У подальшому ця концепція з певними уточненнями склала основу відповідної глави першого кафедрального підручника з цивільного процесу під редакцією С. Ю. Каца та Л. Я. Носко «Радянський цивільний процес» [3, с. 4–8].

Л. Я. Носко у статті «Про метод правового регулювання цивільних процесуальних відносин» [4] розглядав деякі аспекти методу правового регулювання цивільного процесуального права, що на той час було інноваційним науковим напрямком. Дослідженню цивільних процесуальних гарантій присвячена його стаття «Поняття та класифікація гарантій у цивільному процесуальному праві» [5]. У цих статтях автор визначив характерні риси методу правового регулювання та процедурні процесуальні гарантії, які інтерпретувались як властивість самого цивільного процесуального права, його процесуальних норм та інститутів. Л. Я. Носко здійснив класифікацію гарантій, виділяючи загальні та спеціальні цивільно-процесуальні гарантії захисту прав, свобод чи законних інтересів.

У статті «Про взаємозв'язок цивільного процесуального права з матеріальними галузями права» Л. Я. Носко порушує дуже принципову проблему взаємозв'язку цивільного процесуального права з матеріальними галузями права. Аналізуючи її, він розкриває механізм їх взаємодії, де сполучною ланкою між ними виступає суб'єктивне право громадянина на судовий захист та право на звернення до суду. Критикуючи позицію більшості вчених-процесуалістів щодо ототожнення цих двох суб'єктивних прав, учений доводить, що право на судовий захист як загальне суб'єктивне право кожного реалізується лише через процесуальне право на звернення до суду (право на порушення цивільного процесу). Вивчення вказаної проблеми і сьогодні залишається актуальним [6, с. 18–20].

С. Ю. Кац та Л. Я. Носко також опублікували проблемну статтю «Конституційне право громадян СРСР на судовий захист» Розкриваючи поняття права на судовий захист, автори виходили взагалі з розуміння захисту й тлумачили його в широкому і вузькому значенні. У результаті зробили аргументований висновок, що саме у вузькому розумінні слід розглядати право громадян на судовий захист, яке полягає у розгляді та вирішенні цивільно-правових спорів у встановленій законом процесуальній формі, яка має максимум гарантій для винесення законних та обґрунтованих рішень [7, с. 89–90].

Безсумнівно важлива й дотепер їх ідея, що правова природа права на судовий захист проявляється в тому, що воно є основним конституційним правом громадян і визначається як один з основних принципів правосуддя та цивільного судочинства. Його зміст характеризується не тільки створенням процесуальних умов для звернення до судових органів за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, але й встановленням системи процесуальних гарантій, які забезпечують своєчасне та правильне відправлення правосуддя у цивільних справах. При цьому це право включає в себе не тільки можливість звернутися до суду, а й обов'язок суду задовольнити законні вимоги громадян, якщо для цього є достатні підстави. Отже, воно включає в себе процесуальні та матеріально-правові підстави права на судовий захист [7, с. 90–92; 8].

У дослідженнях науковців кафедри отримала широке висвітлення проблема права на судовий захист, як прикладна з точки зору реалізації права на судовий захист відповідачем у цивільному процесі. Так, М. М. Васильченко дослідив судовий захист з точки зору використання відповідачем процесуальних і матеріально-правових засобів для відстоювання своєї правоти, своїх інтересів шляхом оскарження тих обставин, що зробили можливим звернення позивача до суду [9, с. 5, с. 20–42]. На підставі усталеного в науці загальнотеоретичного поняття права на позов автором зроблено спробу побудувати конструкцію права на захист відповідача проти пред'явленого до нього позову. Зазначаючи, що захист проти позову може здійснюватися у вигляді заперечень і шляхом пред'явлення зустрічного позову, М. М. Васильченко визначає заперечення проти позову як пояснення відповідача з приводу правомірності виникнення проти заявлених вимог позивача по суті. При цьому вчений підкреслює, що необхідно розрізняти процесуальні заперечення відповідача і заперечення матеріально-правові. Процесуальні заперечення складають, на думку автора, твердження про неправомірність виникнення і розвитку процесу, у зв'язку з недотриманням норм процесуального права, а матеріально-правові заперечення – це твердження відповідача про відсутність підстав для задоволення пред'явленого до нього позову, тобто заперечення проти матеріально-правової вимоги позивача. Безперечною заслугою М. М. Васильченка є розроблення диференційованого розуміння права на захист для позивача та відповідача.

Науковці кафедри розробляли й інші актуальні проблеми цивільного судочинства.

Так, у 1958 р. побачила світ робота С. Ю. Каца «Участь прокуратури в радянському цивільному процесі», в якій глибоко і всебічно проаналізовано підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі, його процесуальне становище на той час. Автор дійшов висновку, що правовою підставою участі прокурора в цивільному процесі є норми права, в яких вказані завдання прокуратури в процесі, а саме: охорона і захист прав і законних інтересів держави, юридичних осіб та громадян. Досліджуючи природу підстав участі прокурора в цивільному процесі, С. Ю. Кац відзначає, що його участь впливає із сутності основних принципів цивільного судочинства – демократичності, диспозитивності, змагальності. Цікаві судження автора щодо процесуального статусу та форм участі прокурора в цивільному судочинстві. Зокрема, звертається увага на те, що останні повинні бути виражені і організовані таким чином, щоб сприяти найбільш успішному здійсненню правосуддя у сфері цивільно-правових відносин і виконанню поставлених перед прокуратурою завдань: більш того, вони мають певну специфіку, обумовлену цілями і завданнями тієї стадії процесу, на якій бере участь прокурор [10, с. 5-6, с. 8-9, с. 17-18]. Прокурор у цивільному процесі завжди є представником держави, його інтерес у справі завжди носить державний характер, що свідчить про неможливість прирівняти /провести паралель процесуальне становище прокурора до правового становища будь-якого іншого учасника

процесу і обумовлює винятковість і незалежність процесуального становища прокурора в усіх стадіях процесу, незалежно від форм участі [10, с. 14–16].

Ще однією сферою наукових інтересів С. Ю. Каца були цивільні процесуальні правовідносини. Він вважав, що процесуальні правовідносини є правовою формою реалізації захисту суб'єктивних прав. Маючи тісний зв'язок з великою групою матеріально-правових відносин, вони створюють необхідні гарантії захисту. Розглядаючи цивільні процесуальні правовідносини, вчений наголошував, що вони існують як стабільна система, яка визначається основними типами процесуальних правовідносин, які виникають при розгляді справи по суті, при перегляді рішень у касаційному порядку, у порядку нагляду та за нововиявленими обставинами, а також при виконавчому провадженні [11].

Надалі вчений зосередився на конституційних принципах цивільного судочинства. Так, досліджуючи систему принципів цивільного судочинства С. Ю. Кац писав, що останню повинна складати нерозривна єдність принципів, які визначають судоустрій та цивільне судочинство. Особливу увагу приділяв конституційному принципу судового захисту, оскільки він є найвищою формою захисту суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів, а також передбачає максимум гарантій такого захисту. Цей принцип є головним у системі засад цивільного судочинства, тому що дія всіх інших принципів забезпечує реалізацію права на судовий захист на всіх стадіях розгляду та вирішення цивільної справи [12, с. 128-129].

Пізніше предметом наукових досліджень С. Ю. Каца стали проблеми перегляду судових постанов у порядку нагляду. Глибоко розкрив він сутність, зміст, форму та систему інституту перегляду судових постанов у порядку нагляду. Про дію принципів цивільного права, цивільні процесуальні правовідносини в наглядовому провадженні, про правову природу протесту, підстави до скасування судових постанов наглядовою інстанцією і її повноваження йдеться у його дисертаційному дослідженні [13]. Ґрунтовний розвиток ці питання отримали в фундаментальній монографічній праці С. Ю. Каца, присвяченій проблемам судового нагляду в цивільному судочинстві [14], що існував як форма самостійного перегляду судових рішень у Цивільному процесуальному кодексі України до 2001 р. Особливий інтерес, на наш погляд, становлять висновки щодо поняття, системи та завдань судового нагляду в цивільному судочинстві. Поняття судового нагляду розглядається в контексті закріпленої в законі системи процесуально-правових гарантій, що забезпечує своєчасний і правильний розгляд і вирішення цивільних справ з метою реального здійснення права на судовий захист. Учений досліджує касаційний і наглядовий розгляд справ як самостійні форми здійснення правосуддя, що здійснюються в процесуальній формі, тим самим забезпечується законність самого судового нагляду. При цьому наголошує, що судовий нагляд не можна ототожнювати з правосуддям. По-перше, тому що не на всі судові органи, які відправляють правосуддя, покладаються функції судового нагляду. По-друге, незважаючи на те, що касаційні і наглядові судові інстанції здійснюють функції правосуддя

в процесі своєї діяльності, на перший план тут виступає функція судового нагляду, оскільки предмет діяльності становить перевірка законності і обґрунтованості оскаржених або опротестованих судових постанов [14, с. 7-8]. На основі аналізу чинного на той час законодавства та судової практики автором показані особливості підстав до скасування рішень у порядку судового нагляду [14, с. 25]. Наприклад, розкриваючи поняття істотного порушення норм процесуального права, які можуть служити підставою до скасування судової ухвали, він пропонує використовувати як об'єктивний критерій для правильного вирішення цього питання правові наслідки, що настають у зв'язку з порушенням. З огляду на це, під істотними слід, на думку вченого, розуміти порушення, які вплинули або могли вплинути на правильність винесеного рішення, тобто це таке порушення судом своїх зобов'язань, яке прямо або побічно призводить до винесення незаконного та необґрунтованого рішення. При цьому безумовні підстави до скасування рішення він пропонує розділити на три групи: а) недотримання норм, що закріплюють принципи цивільного судочинства, б) недотримання норм, що регламентують процесуальні гарантії для осіб, які беруть участь у справі, в) недотримання норм, що забезпечують належне оформлення процесуальних документів [14, с. 162–184].

Помітним внеском у науку цивільного судочинства стали роботи М. М. Васильченка. У монографії «Процесуальні положення відповідача в цивільному судочинстві» учений ґрунтовно досліджує інституційні характеристики статусу відповідача, такі як: процесуальна правоздатність, юридична зацікавленість, ознаки належності відповідача та порядок заміни неналежного відповідача, процесуальний статус відповідача при співучасті [15, с. 17, 17–46, 67–84]. Вивчаючи проблему юридичного інтересу як передумови права на участь у процесі як сторони, вчений робить висновок, що юридична зацікавленість конкретної особи у справі обумовлює його процесуальне становище, а у сторін вона має матеріально-правове та процесуальне значення. Вихідним положенням для правильного визначення сутності цього юридичного інтересу є взаємний зв'язок його суб'єктивних і об'єктивних ознак. Суб'єктивна ознака юридичної зацікавленості відповідача полягає в тому, що саме він порушив або оспорує право позивача, а об'єктивна ознака обумовлена конкретними матеріалами справи [15, с. 37-38].

Важливими для розвитку науки цивільного процесуального права є погляди М. М. Васильченка на інститут процесуальної співучасті і його відмежування від іншої множинності осіб у процесі. Для правильного визначення поняття процесуальної співучасті, переконаний науковець, окрім запропонованих у науці критеріїв (множинність осіб і наявність між ними матеріально-правового зв'язку), слід враховувати і характер взаємин у межах даної множинності [15, с. 48]. Такий підхід до інтерпретації процесуальної природи множинності осіб у цивільному судочинстві має не тільки теоретичне, а й практичне значення при вирішенні питання про процесуальне становище відповідача. Безперечною заслугою вченого є те, що він звернув увагу

на хибність існуючого в юридичній літературі і судовій практиці підходу до визначення будь-якої множинності осіб на стороні відповідача як процесуальної співучасті. Причиною такого помилкового підходу М. М. Васильченко вважав те, що вченими не завжди досліджувалися і бралися до уваги внутрішні правові зв'язки в межах цієї групи суб'єктів. Наявність і характер такого зв'язку між суб'єктами, складовими множинності осіб на стороні відповідача обумовлюється змістом спірного матеріального правовідношення, що і визначає їх процесуальне становище як співвідповідачів, інших відповідачів або додаткових відповідачів. Автор розкриває поняття кожного з вказаних суб'єктів, формулює основні ознаки, що характеризують їх, і проводить відмінність між процесуальним становищем учасників процесу [15, с. 46–67].

Слід підкреслити, що М. М. Васильченко успішно займався прикладними дослідженнями особливостей розгляду сімейних справ, що знайшло втілення в наукових публікаціях [16].

У колі наукових інтересів науковців кафедри перебувала і проблема теорії судових постанов як судових актів з реалізації функцій правосуддя у цивільних справах. Так, приміром, у дисертаційному дослідженні Т. М. Губарь проведено теоретичне розроблення питань, пов'язаних з усуненням недоліків у судовому рішенні шляхом постановлення додаткового рішення, роз'яснення і виправлення описок чи явних арифметичних помилок. У роботі дається аналіз змісту вимог, яким має відповідати судове рішення. Особливу увагу при цьому звернуто на способи усунення недоліків рішення, що не відповідає висунутим до нього вимогам. На думку автора, визначаючи спосіб усунення недоліків судового рішення, слід виходити із суті цих недоліків – чи впливають вони на його законність і обґрунтованість або ж належать до неповноти, неясності, неточності рішення як процесуального документа. Рішенню суду притаманні не тільки правові наслідки – правові якості, яких набуває рішення з моменту вступу в законну силу, а й правові властивості, тобто правові якості, яких набуває рішення з моменту оголошення. До правових властивостей автор відносить обов'язковість і незмінність судового рішення для суду, який постановив його, а до правових наслідків законної сили судового рішення – незаперечність, винятковість, преюдиціальність, здійсненність. Аналіз законодавства, юридичної літератури і судової практики дозволили Т. М. Губарь визначити додаткове рішення як спосіб заповнення прогалин рішення судом, який постановив його, з питань, пов'язаних з вирішенням справи по суті або з недотриманням судом окремих вимог процесуального законодавства. Розкриваючи сутність додаткового рішення, дослідниця виходить з того, що воно, як і основне, перш за все є актом захисту права – вирішує вимоги, за якими не було постановлено рішення, якщо за ним при розгляді справи по суті сторони надавали докази і давали пояснення, або питання, пов'язані із застосуванням процесуального законодавства, які в силу спеціальної норми повинні обов'язково вирішуватися судом і фіксуватися в судовому рішенні. У підсумку Т. М. Губарь аргументовано доводить, що додаткове рішення є актом правосуддя, оскільки як і осно-

вне, є актом застосування закону, який заповнює прогалини основного рішення і остаточно підводить підсумок всієї судової діяльності щодо вирішення спору і захисту порушеного або оспорюваного права, якому притаманні всі правові наслідки законної сили судового рішення [17, с. 9].

Інститут роз'яснення судового рішення автор розглядає як спосіб усунення недоліків рішення судом, який постановив його, що полягає в уточненні і більш чіткому викладі дійсного змісту рішення. При цьому автор поділяє думку, що на відміну від додаткового рішення, яким усуваються прогалини рішення, пов'язані з відсутністю в ньому необхідних висновків з питань, що входили в предмет судової діяльності, роз'яснення рішення усуває недоліки сформульованих у ньому висновків. Виправлення описок і явних арифметичних помилок визначається як спосіб виправлення недоліків рішення, що виявилися в неточному викладі його змісту. Відправною точкою подальших робіт Т. Н. Губарь були положення щодо наукової інтерпретації повноти, точності, ясності рішення суду, а також незмінності рішення суду [17]. Всебічно й ґрунтовно Т. А. Губарь вивчила сутність судових рішень та набрання ними законної сили і сформулювала теоретично важливі висновки з цього питання [18].

Проблемні питання теорії судових постанов як актів правосуддя стали предметом наукових досліджень Ю. М. Чуйкова. Свою монографію «Окрема ухвала в цивільному судочинстві» вчений присвятив вивченню правової природи окремої ухвали, довівши, що окрема ухвала має багато спільного з іншими судовими актами, однак їй характерні особливості, обумовлені специфікою предмета реагування, який, становлять однотипні, негативні за своєю якістю явища [19].

Виходячи з того, що окрема ухвала виступає актом правосуддя, їй притаманні загальні та специфічні ознаки судових рішень. Загальними Ю. М. Чуйков вважає такі: окрема ухвала – правовий акт, який становить собою предмет виняткової компетенції суду; вона висвітлює вирішальну діяльність суду із конкретної справи; постановляється в умовах дотримання процесуальної форми; набирає законної сили нарівні з іншими актами правосуддя; носить обов'язковий характер. Специфічні ознаки зводяться до самостійності предмета реагування – негативних явищ; попереджувально-виховного завдання [19, с. 22].

У наступних працях науковець через інститут окремої ухвали переходить до більш генералізованого предмета дослідження – попереджувально-виховної діяльності суду в цілому. Спираючись на чинне законодавство, вивчивши судову практику, він охарактеризував та класифікував профілактичні заходи суду. Учений виділяє дворівневу класифікацію попереджувально-виховних заходів. До першої групи необхідно відносити процесуальні заходи, які, у свою чергу, поділяються на функціональні й цільові. А до другої – не процесуальні заходи [20, с. 7–10].

У більш пізніх публікаціях Ю. М. Чуйков зосереджується на дослідженні окремих аспектів інстанційного перегляду судових рішень, вивчаючи, зокрема, передумови права на оскарження рішення місцевого суду [21], механізм реалі-



зації норм права з перегляду справи [22], а також природу та порядок використання додаткових матеріалів під час інстанційного перегляду [23-24].

Одним із перших наукових здобутків новоствореної кафедри цивільного процесу було ґрунтовне наукове дослідження О. М. Смецької з питань виконання судових рішень [25]. Надалі О. М. Смецька аналізувала загальні питання виконавчого провадження як стадії цивільного судочинства, зокрема особливості та завдання виконавчого провадження, підстави виконання та виконавчі документи у радянському цивільному процесуальному праві, особливості учасників виконавчого провадження, та об'єкта виконання, а також способи (заходи) примусового виконання. Також вивчала вона питання виконання судових постанов шляхом звернення стягнення на майно громадян і на заробітну плату, деякі аспекти захисту дітей у позовах про стягнення аліментів, питання суддівського розсуду в діяльності суду, окремі характеристики судової практики з питань розподілу володіння.

О. М. Смецькою також розглянуто особливості відкладення, відстрочення, розстрочення виконання, призупинення та припинення виконавчого провадження, а також питання про повернення виконавчих документів без виконання. Дослідниця аналізувала права та обов'язки сторін, а також інших учасників, вносила рекомендації щодо уточнення обов'язків боржника, розробляла питання здійснення прав прокурора. Суттєву увагу приділяла уточненню прав і обов'язків представників громадськості, які залучаються для сприяння виконанню. Також вирішено нею і спірне у теорії питання щодо розуміння майна як об'єкта стягнення – сукупність прав, сукупність прав та обов'язків, річ або сукупність речей – є зайвим, оскільки матеріальне право дає підставу вважати, що поняття майно об'єднує собою всі матеріальні об'єкти цивільних правовідносин, проте в кожному з конкретних видів цивільних правовідносин поняття майна конкретизується. Чималу увагу вона приділила питанням, пов'язаним із застосуванням звернення стягнення на грошові суми і майно боржника, що знаходяться в інших осіб [25, с. 19].

Цікавою є робота О. М. Смецької «Захист інтересів дітей у позовах про стягнення аліментів». У ній вона зазначає, що аліментні зобов'язання виникають з особливого фактичного складу, передбаченого законом, і стверджує, що такі зобов'язання є триваючими, непогашені позовною давністю, нерозривно пов'язані з особистістю учасників його і непередавані у порядку правонаступництва. Учасники їх, як правило, не можуть вільно розпоряджатися правом на аліменти. Аліментні права неповнолітніх дітей гарантуються системою норм як матеріального, так і процесуального права [26]. У роботі «Об'єкти виконання та об'єкти стягування» важливою є теза, що об'єкт виконання залежить від характеру правовідносин, які існують між сторонами, і є похідним від прав стягувача, підтверджених судовим рішенням. Об'єктом виконання виступають дії боржника, які він зобов'язаний у силу судового рішення вчинити на користь стягувача. Становлять науковий та практичний інтерес висновки О. М. Смецької, що поняття об'єкта виконання слід відрізнити від поняття об'єкта стяг-

нення. Об'єкт стягнення – матеріальні блага – майнові цінності, які належать боржникові або належні йому від інших осіб, за рахунок яких задовольняються вимоги стягувача [27]. У статті «Судова практика у справах про поділ домоволодіння в містах» О. М. Смецька вказує, що судова практика в основному підтверджує правильність думки про неприпустимість поділу спільного домоволодіння між його співвласниками на конкретні частини у власність та дає підставу вважати прийнятним тільки розподіл користування частинами домоволодіння. Авторка вважає неправильним у практиці нарсудів прийняття до провадження суду і дозвіл безспірних справ про розподіл домоволодіння на частки між подружжям і про розподіл користування загальним домоволодінням. Ці питання повинні вирішуватися в нотаріальних органах шляхом укладення договорів про розподіл сумісного домоволодіння на частки і договором про конкретне користування загальним домоволодінням [28, с. 120].

У праці «Суддівський розсуд в діяльності суду другої інстанції» О. М. Смецька стверджує, що в силу принципу диспозитивності розвитку процесу, його зміна та припинення, як правило, залежить від волі сторони та третьої особи. На стадії касаційного перегляду сторона (третья особа), яка подала скаргу, може відмовитися від неї, однак прийняття відмови є правом, а не обов'язком суду другої інстанції, яким він користується з урахуванням конкретних обставин, які викликали відмову [29].

Проаналізовані нами праці науковців кафедри стали вагомим науковим підґрунтям для подальшого піднесення науково-педагогічної школи кафедри цивільного процесу.

На наступних етапах розвитку кафедри здійснюються наукові дослідження з актуальних проблем науки цивільного процесуального права. Так, у 1981–1985 рр. розроблялися проблеми цивільних гарантій захисту прав громадян і організацій; проблеми розвитку цивільно-процесуальної діяльності судових і прокурорських органів (1986–1990), проблеми удосконалення правосуддя у цивільних справах в умовах формування правової держави (1991–1995). У 1995–2010 рр. наукова робота кафедри виконувалась за напрямом «Актуальні проблеми правосуддя, укріплення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» за цільовою комплексною програмою «Проблеми удосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів». У 2011–2015 рр. дослідження кафедри здійснюються в межах наукового напрямку «Сучасний цивільний процес: стан та перспективи» в рамках цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності».

За часи існування вченими кафедри видано чимало підручників та навчальних посібників: «Цивільний процес» за ред. Л. Я. Носка, С. Ю. Каца (1982); «Суб'єкти цивільного процесуального права» В. В. Комарова, П. І. Радченка (1990); «Доказування та докази в цивільному судочинстві» В. В. Комарова (1991); «Принципи цивільного процесуального права» В. І. Тertiшнікова (1991); «Участь третіх осіб та прокурора в цивільному судочинстві» В. В. Комарова, П. І. Радченка (1991); «Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти»

В. В. Комарова, П. І. Радченка (1991); «Цивільне процесуальне право України» за ред. В. В. Комарова (1992); «Предмет цивільного процесуального права» В. В. Комарова (1992); «Цивільне процесуальне право України – практика застосування» В. В. Комарова (1993); «Цивільний процес» В. І. Тertiшнікова; «Нотаріат в системі юстиції» В. В. Баранкової (1997); «Цивільне процесуальне право України» за ред. В. В. Комарова (1999); «Проблеми судового визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним» І. В. Удальцової (1999); «Нотаріат і нотаріальний процес» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2000); «Нотаріат» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2001); «Цивільний процес» за ред. В. В. Комарова (2002); «Нотаріат в Україні» за ред. В. В. Комарова (2006); «Нотаріат: перспективи унормування, законодавство, судова практика» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2008); «Основи цивільного судочинства України» В. І. Тertiшнікова (2006); «Цивільний процес України» С. В. Васильєва (2006); «Господарський процес: навчальний посібник для підготовки до заліку та іспиту» С. В. Васильєва (2007); «Основи виконавчого провадження» С. В. Васильєва (2008); «Господарський процес України» С. В. Васильєва (2010); «Цивільний процес: курс лекцій» С. В. Васильєва (2010); «Нотаріат» В. В. Комарова, В. В. Баранкової (2011); «Курс цивільного процесу» за ред. В. В. Комарова (2011). Підготовлено серію монографій: В. В. Комаров «Міжнародний комерційний арбітраж» (1995), Д. М. Сібільов «Участь третіх осіб у цивільному судочинстві» (2000), Д. М. Сібільов «Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконавче провадження» (2000); «Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (2001) за ред. В. В. Комарова; «Проблеми науки цивільного процесуального права» за ред. В. В. Комарова (2002); «Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконавче провадження» В. І. Тertiшнікова (2005); В. В. Комаров, В. В. Баранкова та ін. «Теорія та практика судової діяльності» (2007); В. І. Тertiшніков «Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (2010); «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» за ред. В. В. Комарова (2008).

Останніми роками побачили світ одноосібні монографії В. В. Комарова «Міжнародний комерційний арбітраж» (2009), К. В. Гусарова «Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (2010), Н. Ю. Сакари «Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах» (2010), В. В. Комарова «Цивільне процесуальне законодавство» (2012), С. В. Васильєва «Джерела цивільного процесуального права» (2013), С. О. Кравцова «Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди» (2014), Т. А. Цувіної «Право на суд у цивільному судочинстві» (2015), а також низка колективних видань: «Окреме провадження» (В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова) (2011), «Позовне провадження» за ред. В. В. Комарова (2011), «Нотаріат в Україні» за ред. В. В. Комарова (2012), «Виконавче провадження» (2014) за ред. В. В. Комарова, «Цивільне судочинство України: основні засади та інститути» за ред. В. В. Комарова (2016).

Підсумовуючи, слід підкреслити, що становленню наукової школи кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого сприяло створення самостійної кафедри, що стало засадничою передумовою організаційної єдності управління науковою діяльністю та переходу на програмно-цільове планування й проведення комплексних фундаментальних наукових досліджень. Інституційна наукова школа ґрунтується на наукових досягненнях учених, про які йдеться у нашій статті. Саме вказані автори стали, власне, її засновниками.

Утім, спектр наукових досліджень кафедри відтоді значно розширився за проблематикою, збагатився концепціями, теоріями, аналізом новітніх процесуальних практик та процедур. У силу функціональної єдності з правосуддям у цивільних справах предметом кафедральних наукових досліджень стали й інші інститути юстиціарної сфери, суміжні правосуддю, – арбітраж, медіативні процедури, нотаріат та інші, які сприяють ефективності судової влади і реалізації принципу верховенства права.

#### **Список літератури:**

1. *Facta Loquuntur. Факти говорять (самі про себе): до 45-річчя кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» / ред. кол.: В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, Л. Я. Носко та ін. ; упоряд. В. В. Комаров – Харків : Право, 2011.*
2. Носко Л. Я. Предмет гражданского процессуального права / Л. Я. Носко // *Проблемы правопедения. – Киев, 1978. – Вып. 38. – С. 59–63.*
3. *Советский гражданский процесс : учебник / под ред. и с предисл. С. Ю. Кац. – Киев : Вища шк., 1982. – 423 с.*
4. Носко Л. Я. О методе правового регулирования гражданских процессуальных отношений / Л. Я. Носко, В. В. Комаров // *Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. конф., 21–23 нояб. 1978 г. – Харьков, 1978. – С. 132–135.*
5. Носко Л. Я. Понятие и классификация гарантий в гражданском процессуальном праве / Л. Я. Носко, Б. Н. Юрков, С. А. Котенко // *Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф., 16–18 окт. 1985 г. – Харьков, 1985. – С. 215–216.*
6. Носко Л. Я. О взаимосвязи гражданского процессуального права с материальными отраслями права / Л. Я. Носко // *Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1989. – Вып. 24. – С. 17–21.*
7. Кац С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко // *Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.*
8. Кац С. Ю. Конституционное право граждан на судебную защиту / С. Ю. Кац // *Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. конф., 21–23 нояб. 1978 г. – Харьков, 1978. – С. 135–137.*
9. Васильченко М. М. Заперечення проти позову : навч. посіб. / М. М. Васильченко. – Харків : Юрид. ін-т, 1973. – 43 с.
10. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Харьков : Юрид. ин-т, 1958. – 64 с.

11. Кац С. Ю. Сущность гражданских процессуальных правоотношений и их место в системе правоотношений / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы респ. науч. конф., 24–26 сент. 1975 г. – Харьков, 1975. – С. 98–100.

12. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

13. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 712 / С. Ю. Кац ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1970. – 38 с.

14. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 208 с.

15. Васильченко Н.М. Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве. – Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те ИО «Вища школа», 1979. – 89 с.

16. Васильченко М. М. Порухення справ та виконання рішень про розірвання шлюбу / М. Васильченко, В. Тертишніков // Радянське право. – 1971. – № 11. – С. 18–50.

17. Губарь Т. Н. Устранения судом недостатков в вынесенном им решении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Н. Губарь ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1974. – 19 с

18. Губарь Т. Н. Некоторые вопросы законной силы судебного решения / Т. Н. Губарь // Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1981. – Вып. 7. – С. 82-83.

19. Чуйков Ю. Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве / Ю. Н. Чуйков. – Москва : Юрид. лит., 1974. – 120 с.

20. Чуйков Ю. Н. Профилактическая работа суда / Ю. Н. Чуйков. – Харьков : Юрид. ин-т, 1977. – 64 с.

21. Чуйков Ю. Н. Предпосылки права на кассационную жалобу и условия его осуществления / Ю. Н. Чуйков // Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1978. – Вып. 3. – С. 58–66.

22. Чуйков Ю. Н. Механизм реализации норм права субъектами гражданского кассационного правоотношения / Ю. Н. Чуйков // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тезисы докл. и науч. сообщ. респ. конф., 21–23 нояб. 1978 г. – Харьков, 1978. – С. 140–142.

23. Чуйков Ю. Процесуальна природа додаткових (нових) матеріалів у касаційній інстанції / Ю. Чуйков // Радянське право. – 1976. – № 3. – С. 69–73.

24. Чуйков Ю. Н. Использование дополнительных материалов по гражданским делам и кассационной инстанции / Ю. Н. Чуйков // Советское государство и право. – 1976. – № 11. – С. 114–118.

25. Смецкая А. М. Исполнение судебных постановлений путем обращения взыскания на имущество граждан и на заработную плату : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / А. М. Смецкая. – Харьков : Б. и., 1968. – 23 с.

26. Смецкая А. М. Защита интересов детей в исках о взыскании алиментов / А. М. Смецкая // Вопросы государства и права / отв. ред. : В. Ф. Маслов, В. А. Баракхтян и др. – Москва : Юрид. лит., 1970. – С. 301–308.

27. Смецкая А. М. Объекты исполнения и объекты взыскания / А. М. Смецкая // Научная конференция по работам, выполненным в 1964 году (сентябрь 1965 г.) / Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1965. – С. 102-103.

28. Смецкая А. М. Судебная практика по делам о разделе домовладения в городах / А. М. Смецкая // Ученые записки / Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1957. – Вып. 8. – С. 107–120.

29. Смецкая А. М. Судейское усмотрение в деятельности суда второй инстанции / А. М. Смецкая // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы респ. науч. конф., 24–26 сент. 1975 г. – Харьков, 1975. – С. 127–128.

**References:**

1. Komarov, V.V., Tertyshnikov, V.I., Nosko, L.Ja. et al. (2011). Facta Loquuntur. Fakty govorjat' (sami pro sebe): do 45-richchja kafedry cyvil'nogo procesu Nacional'nogo universytetu «Jurydychna akademija Ukrai'ny imeni Jaroslava Mudrogo». V.V. Komarov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Nosko, L.Ja. (1978). Predmet grazhdanskogo processual'nogo prava. Problemy pravovedenija. Kiev, Issue 38, 59–63 [in Russian].
3. Kac, S.Ju. Kac (Eds). (1982). Sovetskij grazhdanskij process: uchebnik. Kiev: Vishha shkola [in Russian].
4. Nosko, L.Ja., Komarov, V.V. (1978). O metode pravovogo regulirovanija grazhdanskikh processual'nyh odnoszenij. Problemy socialisticheskoj zakonnosti na sovremennom jetape kommunisticheskogo stroitel'stva: kratkie tezisy dokl. i nauch. soobshh. resp. konf., 21–23 nojab. 1978. Kharkov, 132–135 [in Russian].
5. Nosko, L.Ja., Jurkov, B.N., Kotenko, S.A. (1985). Ponjatje i klassifikacija garantij v grazhdanskom processual'nom prave. Aktual'nye problemy juridicheskoi nauki na jetape razvitogo socializma: kratkie tezisy dokl. i nauch. soobshh. resp. nauch. konf., 16–18 okt. 1985. Kharkov, pp. 215–216 [in Russian].
6. Nosko, L.Ja. (1989). O vzajmosvjazi grazhdanskogo processual'nogo prava s material'nymi otrasljami prava. Problemy socialisticheskoj zakonnosti. Kharkov, Issue 24, 17–21 [in Russian].
7. Kac, S.Ju., Nosko, L.Ja. (1980). Konstitucionnoe pravo grazhdan SSSR na sudebnuju zashhitu. Problemy socialisticheskoj zakonnosti. Kharkov, Issue 6, 89–95 [in Russian].
8. Kac, S.Ju. (1978). Konstitucionnoe pravo grazhdan na sudebnuju zashhitu. Problemy socialisticheskoj zakonnosti na sovremennom jetape kommunisticheskogo stroitel'stva: kratkie tezisy dokl. i nauch. soobshh. resp. konf., 21–23 nojab. 1978. Kharkov, pp. 135–137 [in Russian].
9. Vasyľchenko, M.M. (1973). Zaperechennja proty pozovu: navch. posib. Kharkiv: Juryd. in-t [in Ukrainian].
10. Kac, S.Ju. (1958). Uchastie prokuratury v sovetskom grazhdanskom processe: ucheb. posobie. Kharkov: Jurid. in-t [in Russian].
11. Kac, S.Ju. (1975). Sushhnost' grazhdanskikh processual'nyh pravootnoshenij i ih mesto v sisteme pravootnoshenij. Voprosy gosudarstva i prava razvitogo socialisticheskogo obshhestva: tezisy resp. nauch. konf., 24–26 sent. 1975. Kharkov, pp. 98–100 [in Russian].
12. Kac, S.Ju., Komarov, V.V. (1979). Razvitie principov sovetskogo grazhdanskogo sudoproizvodstva v Konstitucii SSSR 1977. Problemy socialisticheskoj zakonnosti. Kharkov, Issue 4, 125–134 [in Russian].
13. Kac, S.Ju. (1970). Problemy peresmotra sudebnyh postanovlenij po grazhdanskim delam v porjadke nadzora. Extended abstract of candidate's thesis. Khark. jurid. in-t. Kharkov [in Russian].
14. Kac, S.Ju. (1980). Sudebnyj nadzor v grazhdanskom sudoproizvodstve. Moskva: Jurid. lit. [in Russian].
15. Vasil'chenko, N.M. (1979). Processual'noe polozenie otvetchika v grazhdanskom sudoproizvodstve. Kharkov: Izd-vo pri Khark. un-te IO «Vishha shkola» [in Russian].
16. Vasyľchenko, M.M., Tertyshnikov, V. (1971). Porushennja sprav ta vykonannja rishen' pro rozirvannja shljubu. Radjans'ke pravo, 11, 18–50 [in Ukrainian].
17. Gubar', T.N. (1974). Ustranennja sudom nedostatkov v vnesennom im reshenii. Extended abstract of candidate's thesis. Khark. jurid. in-t. Kharkov [in Russian].
18. Gubar', T.N. (1981). Nekotorye voprosy zakonnoj sily sudebnogo reshenija. Problemy socialisticheskoj zakonnosti. Kharkov, Issue 7, 82–83 [in Russian].
19. Chujkov, Ju.N. (1974). Chastnoe opredelenie v grazhdanskom sudoproizvodstve. Moskva: Jurid. Lit. [in Russian].
20. Chujkov, Ju.N. (1977). Profilakticheskaja rabota suda. Kharkov: Jurid. in-t [in Russian].
21. Chujkov, Ju.N. (1978). Predposylki prava na kassacionnuju zhalobu i uslovija ego osushhestvlenija. Problemy socialisticheskoj zakonnosti. Kharkov, Issue 3, 58–66 [in Russian].

22. Chujkov, Ju.N. (1978). *Mehanizm realizacii norm prava sub#ektami grazhdanskogo kassacionnogo pravootnoshenija. Problemy socialisticheskoy zakonnosti na sovremennom jetape kommunisticheskogo stroitel'stva: kratkie tezisy dokl. i nauch. soobshh. resp. konf.*, 21–23 nojab. 1978. Kharkov, pp. 140–142 [in Russian].

23. Chujkov, Ju. (1976). *Procesual'na pryroda dodatkovyh (novyh) materialiv u kasacijnij instancii*. *Radjans'ke pravo*, 3, 69–73[in Ukrainian].

24. Chujkov, Ju.N. (1976). *Ispol'zovanie dopolnitel'nyh materialov po grazhdanskim delam i kassacionnoj instancii. Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 11, 114–118 [in Russian].

25. Smeckaja, A.M. (1968). *Ispolnenie sudebnyh postanovlenij putem obrashhenija vzyaskanija na imushhestvo grazhdan i na zarabotnju platu*. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkov [in Russian].

26. Smeckaja, A.M. (1970). *Zashhita interesov detej v iskah o vzykanii alimentov*. V.F. Maslov, V.A. Barah'tjan et al. (Eds.). Moscow: Jurid. lit., pp. 301–308 [in Russian].

27. Smeckaja, A. M. (1965). *Objekty ispolnenija i objekty vzyaskanija*. Nauchnaja konferencija po rabotam, vypolnennym v 1964 godu (sentjabr' 1965). Khark. jurid. in-t. Kharkov, pp. 102-103 [in Russian].

28. Smeckaja, A.M. (1957). *Sudebnaja praktika po delam o razdele domovladienija v gorodah*. *Uchenye zapiski*. Khark. jurid. in-t. Kharkov, Issue 8, 107–120 [in Russian].

29. Smeckaja, A.M. (1975). *Sudejskoe usmotrenie v dejatel'nosti suda vtoroj instancii. Voprosy gosudarstva i prava razvitogo socialisticheskogo obshhestva: tezisy resp. nauch. konf.*, 24–26 sent. 1975. Kharkov, pp. 127–128 [in Russian].

**Komarov V. V.**, Candidate of Legal Sciences, Professor, Pro-Rector for Academic and Methodological Work, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov.

e-mail: v-komarov@list.ru ; ORCID 0000-0001-7113-1372

#### **Department of Civil Procedure and Formation of Its Scientific School**

*The article deals with research of the early stage of formation of scientific school of department of Civil Procedure of Yaroslav Mudryi National Law University. The achievements of the scientists of the department are analyzed, who were the intellectual founders of its scientific and pedagogical traditions. The urgent problems of civil procedure law science of that time and the scientific achievements of the department, which became cornerstones for its future development and next generations of procedural law scientists, are highlighted.*

*The article presents the research of the subject of civil procedural law by S.Yu. Katz and L. Y. Nosko. Description of L.Y. Nosko's works is made, in which the author examined some aspects of the method of legal regulation of civil procedure law, which at that time was innovative research direction. M. M. Vasilchenko's research on the problem of the right to judicial protection as applied in terms of realization of the right to judicial protection by the defendant in a civil process is highlighted.*

*Attention is drawn to the problem of theory of judicial decisions as judicial acts on implementation of the functions of justice in civil cases, particularly to T.N. Gubar's dissertation research on this issue and to some other research works of the scientist.*

*Yu. M. Chuikov's position on the legal nature of a separate ruling are analyzed, which were highlighted in a monographic work of a scientist "Separate ruling in civil proceedings". In his further research, the scientist through the institute of separate ruling moves to more generalized research subject - preventive and educational activities of the court as a whole.*

*Part of the work describes the research activities and scientific interests of A.M. Smetska, namely research on general issues on enforcement proceedings.*

*The article also gives a brief description of the further research of the department and educational-methodical literature of the department, published during its existence, is presented.*

**Keywords:** scientific schools; Science of Science; the science of civil procedural law; civil procedure.

*Надійшла до редколегії 02.06.2016 р.*